

Agnieszka Kolasa

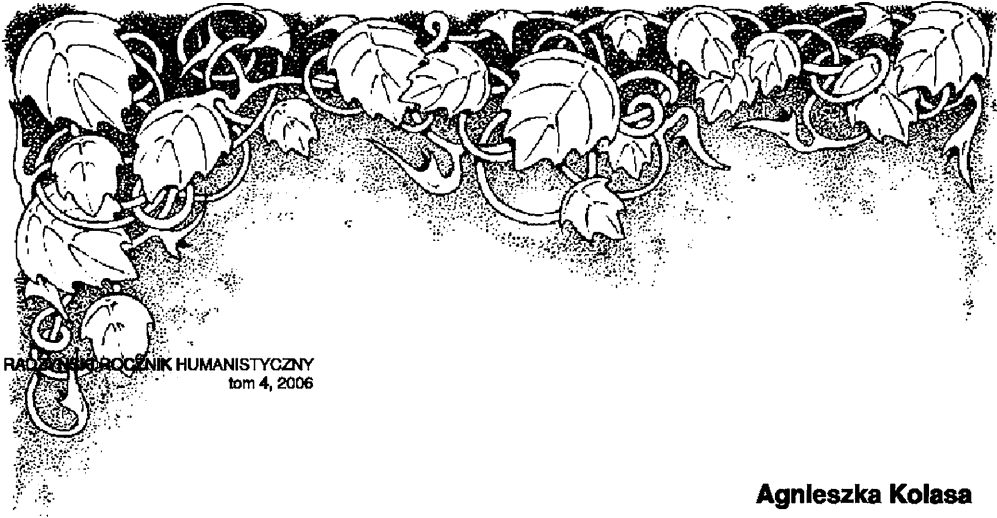
Średniowieczni osadnicy na ziemiach południowego Podlasia - zarys problematyki

Radzyński Rocznik Humanistyczny 4, 35-44

2006

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

RADYCALNY ROCZNIK HUMANISTYCZNY
tom 4, 2006

Agnieszka Kolasa

Średniowieczni osadnicy na ziemiach południowego Podlasia – zarys problematyki

Największym problemem w temacie, o którym postanowiłam napisać kilka słów, jest próba określenia, jakie tereny kryją się pod nazwą południowe Podlasie. W pierwszej chwili, bez zastanowienia, każdy Podlasiąnin stwierdzi, że potrafi wskazać ziemie wchodzące w skład regionu zwanego południowym Podlasiem. Gdy natomiast chodzi o dokładne wyznaczenie zasięgi tego obszaru, pojawiają się problemy. W opracowaniach naukowych i popularnonaukowych z różnych epok spotkać można odmienne definicje. Według dziewiętnastowiecznego autora, A. Jabłonowskiego, nazwę Podlasie pierwotnie przypisywano do olbrzymiego, puszczańskiego obszaru, który zamieszkiwał wojowniczy lud Jaćwingów. Ziemie te znajdowały się w dorzeczu środkowego biegu Bugu z dopływami: Krzną i Muchawcem, oraz w dorzeczu górnej Narwi¹. Zasadność takiego wyznaczenia granic Podlasia umacnia wyodrębnienie w XIV w. ziemi brzeskiej i drohicko-mielnickiej. Ten pierwszy obszar pozostawał przez cały czas pod władaniem Księstwa Litewskiego, od Kiejstuta do Witolda.

Gdy w 1520 r. powstało województwo podlaskie, w jego skład weszły właśnie te dwie, sąsiadujące ze sobą i bardzo rozległe oraz słabo zaludnione ziemie, drohicko-mielnicka i brzeska. Ziemia brzeska została wyłączona w 1566 r. stając się odąd integralną częścią województwa brzeskiego.

Dokładne granice Podlasia starano się usilnie określić włączając duży obszar tychże ziem w 1569 r. w granice Korony, jako województwo podlaskie. Jednakże granice geograficzne Podlasia nie pokrywają się z Podlasiem historycznym. Pomimo

¹ A. Jabłonowski, *Źródła dziejowe*, t. 7 (6), cz. 2. *Podlasie*, Warszawa 1909, s. 3-4.

wysiłek dokładny zasięg granic nie został ustalony. Jeszcze w 1576 r. Łomazy uznawano za część województwa podlaskiego, a w 1583 r. już za część województwa brzeskiego.

Wyznaczenie granic Podlasia nastręczyło masę problemów autorom *Słownika Geograficznego Królestwa Polskiego*. W tym kompendium ówczesnej wiedzy o Polsce Podlasie, w znaczeniu województwa, na południu wyznaczają ziemie drohicka i mielnicka, których zasięg z kolei nie jest dokładnie wyznaczony². Przyczyną tych wszelkich problemów i wahań było m.in. włączanie w pewnych okresach do Podlasia części Wołynia, Polesia i Mazowsza. Także krańce Podlasia nie raz były okresowo przyłączane do ziem sąsiednich³. Najbardziej płynnymi, trudnymi do określenia były i są pogranicza z Mazowszem i Lubelszczyzną.

Chociaż następowały częste zmiany granic tych ziem, zarówno administracyjnych, jak i pod względem przynależności politycznej, w ludzkiej świadomości zdołała się ukształtować tożsamość pewnych nazw założeń grodzkich, dziś miast i miasteczek, z południowym Podlasiem. Są to mianowicie: Kamieniec, Suraż, Brańsk, Bielsk, Drohiczyń, Mielnik i Brześć. Zasięg dawnego południowego Podlasia częstokroć obejmował tereny leżące w zlewisku Wieprza i Tyśmienicy (na południe od Radzyna Podlaskiego i Kocka) wchodząc swym zasięgiem znacznie na Lubelszczyznę, tak jak i w przypadku Pojezierza Włodawsko-Łęczyńskiego.

W średniowieczu za granicę południową Podlasia uchodziły tereny podmokle i bagniste rozciągające się od Radzyna po Włodawę. Ale już Podlasie w XVI i XVII w., jako województwo podlaskie, granicę południową miało przeprowadzoną na linii Siedlce-Międzyrzec Podlaski⁴.

Ta ogromna zmienność granic Podlasia może być tłumaczona tym, że nigdy nie zostały określone granice geograficzne tego regionu. Wpływ na to miała też wytworzona w przeciągu wieków mieszanka etniczna. Na obszarze tym przez wieki dochodziło do krzyżowania się różnych wpływów, mieszania wielu grup etnicznych⁵.

Niemniej problematyczna jest próba opisanie, jak doszło do wykształcenia się nazwy ziem pomiędzy Mazowszem a wyżyną lubelską, o opisanych wyżej spornych granicach. O jej autorstwo posądzani są Rusini, którzy w dawnych wiekach zamieszkiwali krainę sąsiednią i w ten sposób nazywali tereny sąsiadujące z ziemią Lachów lub należące do tej nacji. Pierwotnie była to Pod-Lachina, co ewoluując w miejscowej gwarze dało Podlasze, a w ostatecznym efekcie Podlasie⁶. Nim Polscy osadnicy przejęli to określenie od Rusinów, musieli mieć dla tej krainy własną nazwę. Prawdopodobnie ziemie te, które były wtedy obszarem nieprzebytych puszczy i bagnisk, pełnych dzikiego zwierza, zwano po prostu „ziemią «jaćwiązką» od Jaćwieży czy Jaćwingów, którzy przestwór ów puszczy leśnych u świtu dziejów naszych zajmowali. Ale też i

² *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 5, s. 411-412.

³ J. Flisiński, *Dzieje Podlasia do 1569 r. – zarys problematyki badawczej*, „Rocznik Białkopodlaski”, t. 8-9/2000-2001, s. 294.

⁴ W. Biernacka, *Wsie drobnoszlacheckie na Mazowszu i Podlasiu*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1966, s. 40-43.

⁵ B. Górny, *Monografia powiatu bialskiego*, Biała Podlaska 1939, s. 8.

⁶ A. Jabłonowski, dz. cyt., s. 2.

Rusini musieli nazywać krainę tę wprost »Jatwiany«, [...] ale gdy z czasem samych Jaćwingów tam nie stało, gdy resztki tego napastliwego i tępionego zewsząd plemienia usunęły się dalej za Narew ku Sudawom, wtedy opuszczone przez nich przestwoiry puszczy stały się dla Rusi już tylko Podlaszem”⁷.

Po raz pierwszy nazwa Podlasie, w swej dawniejszej formie „Podlasze”, zapisana została w 1182 r. w tzw. latopisie połockim, gdzie odnotowano, że dziedzic Jaropelka – Wasilko, władca w Drohiczynie, trwający w długotrwałym sporze z Włodzimierzem, synem Wołodarka, panem na Mińsku, zawarł sojusz z księciem mazowieckim Leszkiem, synem księcia Bolesława IV Kędzierzawego. W dowód wdzięczności Wasilko oddał swemu sojusznikowi i szwagrowi „obłast Podlasze”. Dalej, po bezpotomnej śmierci Leszka, „Podlasze” składające się z ziem brzeskiej i drohiczyńskiej weszło w skład władztwa Kazimierza VI, brata Bolesława Kędzierzawego⁸. Następny raz nazwa Podlasia została zapisana w kronice Wincentego Kadłubka, który przypisał nazwę „Pollexiani” do Jaćwingów, z którymi toczył zmagania Kazimierz Sprawiedliwy.

Nazwa tej krainy pojawia się również w dokumentach wytworzonych w oddali od ziem polskich, w papieskim Rzymie. W 1253 r. w bulli wydanej przez papieża Innocentego IV występuje nazwa „terra Pollexiae”, a w 1257 r. papież Aleksander IV w jednym z sygnowanych przez siebie dokumentów nazywa Podlasian „Polexici”⁹.

Nazwa Podlasia kojarzona też była (metodą „na chłopski rozum”) z dominującymi tu przez całe wieki elementami krajobrazu. W pewnych okresach czasowo były używane dla tych ziem nazwy inne, wiążące się właśnie z obfitością lasów, borów nieprzebranych, między innymi „Polesie brzeskie”. Z topografią związana była, występująca w aktach kościelnych sporządzonych w Janowie Biskupim, łacińska nazwa „Subsilvania”. Stosowano ją dla określenia podlaskiej części diecezji łuckiej.

Jako pierwsi mieszkańcy Podlasia występują Jaćwingowie. Tereny, nad którymi panowało to plemię, miały sięgać od ziemi chełmińskiej, przez brzeską i wołyńską, aż po Nowogród i Mińsk. Pisano o tym ludzie w XIX w., że był to szczerp prusko-litewski mający swe siedziby na północ od Narwi, który „Poleszami i Podlachami w słowiańskim języku nazywano”¹⁰. Dalej pisano: „naród Jadzwingów był całę inny od Litwy i Prusaków. Waleczni i odważni Jadzwingowie, wszystkim swoim sąsiadom nie przyjaźni, niszczyli ustawicznymi napadami Mazowsze i ziemię lubelską, wiążąc się z Rusinami, Litwą i Prusakami”¹¹. Siedziby ich znajdowały się na trudnodostępnych terenach, pośród gęstych i dzikich puszczy. Lasy dawały im żywność i schronienie. Rolnictwo nie należało do ulubionych zajęć tego wojowniczego narodu. Wojowniczość ta doprowadziła z czasem do zguby. Sąsiedzi nękanymi częstymi najazdami wyprawiali się w odwecie na jaćwięsie siedziby, zapuszczając się coraz dalej na północ. Walki z Jaćwingami toczono już w X w. Kronikarz starodawny „Nestor świadczy, że

⁷ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 5, Warszawa 1890, s. 412.

⁸ A. Jabłonowski, dz. cyt., s. 3.

⁹ J. Pruszkowski, *Janów Biskupi czyli Podlaski*, Kraków 1897, s. 1-2.

¹⁰ M. Baliński i T. Lipiński, *Starożytna Polska*, t. 2, Warszawa 1844, s. 1259.

¹¹ Tamże, s. 1260.

już w roku 983 podbił Jaćwingów Włodzimierz Wielki, chcąc ukrocić ich zuchwałość. Włodzimierz, książę ruski, syn Świętosława, pobiwszy Jaćwingów pogranicznych oderwał od nich część Podlasia Wołyńskiego. Na Jaćwingów wyprawił się też książę Jarosław, syn Świętopełka, ciągnąc przez ziemię brzeską¹².

Przeciwko najazdom Jaćwingów wystąpił też zbrojnie Kazimierz II Sprawiedliwy. W pierwszej kolejności rozbił sojusznika Jaćwingów – księcia Wasylka, byłego władcę Drohiczyna. W XI w. ten wojowniczy lud zawarł sojusz z Mieclawem (Masławem), któremu udało się w czasach anarchii po śmierci Mieszka II oderwać Mazowsze od Królestwa Polskiego. Decydująca batalia z Jaćwingami najeżdżającymi Mazowsze nastąpiła około 1190-1191 r. Jego układy z Jaćwingami doprowadziły do porozumienia Odnowiciela z Jarosławem Mądrym, księciem ruskim, walczącym z Jaćwingami¹³. Partykularne sojusze z Jaćwingami zawierał również książę Konrad Mazowiecki w czasie, gdy walczył z Bolesławem Wstydlwym o tron krakowski. Ten ostatni, gdy już zasiadł pewnie na stolcu krakowskim, starał się stworzyć z grodu Łuków, leżącego na pogranicznym szlaku najazdów pogan z północy, silną twierdzę i bazę dla chrystianizacji. Zadanie nawracania Jaćwingów do wiary chrystusowej powierzone zostało zakonowi Templariuszy, sprowadzonych w 1250 r. Wspomagali ich w tym zbożnym dziele Franciszkanie. Tą samą drogą poszedł Konrad Mazowiecki. Do walki z najeżdżającymi Mazowsze pogańskimi plemionami z północy sprowadził zakon krzyżacki. Od 8 marca 1237 r. w ich władaniu znalazł się zamek Drohiczyn oraz tereny od środkowego Bugu i rzeki Nur, aż do granicy ziem ruskich¹⁴. Pomimo nacisków ze strony książąt polskich i Krzyżaków, Jaćwingowie nie poddawali się. Wobec ciągłych najazdów łupieżczych książę Bolesław wyruszył na wyprawę. Decydująca bitwa rozegrała się 23 czerwca 1264 r. na pograniczu Podlasia i Lubelszczyzny. W walce z wojskiem Bolesława Wstydlwego życie oddał władca i wódz Jaćwingów –Komat¹⁵.

Jeszcze gdy ziemie podlaskie były świadkiem przemarszów Jaćwingów, coraz częstsze stawały się najazdy na te tereny Litwinów. Ich nasilenie nastąpiło zwłaszcza w pierwszej połowie XIII w. pod wodzą Mendoga i Trojdena. W tym czasie władca tych ziem Lew, syn króla Daniela halickiego, zawarł sojusz przeciwko Litwinom z Jaćwingami. Walki trwały długo. W tym czasie Drohiczyn przechodził kilkakrotnie z rąk do rąk. Nastąpiła seria wzajemnych wypraw odwetowych. W międzyczasie nastąpiło raczej krótkotrwałe odwrócenie przymierzy i kilkanaście tysięcy wojska z Litwy w połączeniu z Jadźwingami 24 września 1282 r. najechało na ziemię lubelską. W wyniku tego najazdu na Jaćwingów ruszyła wyprawa odwetowa pod wodzą Leszka Czarnego. Decydująca walka rozegrała się 13 października 1282 r. w dorzeczu Narwi i Niemna. Leszkowi udało się prawie całkowicie zniszczyć Jaćwingów. Ci, którzy przetrwali, nie odbudowali już dawnej siły tego ludu. Ich dawne tereny stały się obszarem ekspansji nowych prądów osadniczych¹⁶.

¹² J. Pruszkowski, dz. cyt., s.7.

¹³ J. Wyrozumski, *Dzieje Polski Piastowskiej*, Kraków 1999, s. 109, 157-158.

¹⁴ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 5, s. 412.

¹⁵ M. Baliński i T. Lipiński, dz. cyt., s. 1260.

¹⁶ J. Pruszkowski, dz. cyt., s. 18; B. Górny, dz. cyt., s. 9.

Początki osadnictwa mazowieckiego na Podlasiu sięgają pierwszych wieków średniowiecza. Z wieków VI-X pochodzą pierwsze osady umiejscowione nad rzekami, m.in. Leśną i w dolnym biegu Muchawca. Początki tej kolonizacji nie zostały zainicjowane przez książąt mazowieckich, lecz miały ich poparcie. Ruch osadniczy rozpoczął się samorzutnie w wyniku wzrostu zaludnienia Mazowsza oraz z chęci znalezienia ziem bardziej urodzajnych. Z tego okresu brak jest książęcych nadań terytorialnych, które występowały przy późniejszych etapach kolonizacji. Mazowszanie nie korzystający z nadań książęcych we własnym zakresie i własnymi siłami wyznaczali i zagospodarowywali zajęte przez siebie okolice¹⁷.

Osady mazowieckie blisko sąsiadowały z siedzibami ludności przybyłej we wczesnym etapie osadnictwa ryskiego, były ze sobą przemieszane. W późniejszych wiekach skutkowało to sporami na temat przynależności państwowej tych ziem, prowadzonymi przez sąsiadujące ze sobą państwa. W XI w., gdy Podlasie weszło w skład państwa Jarosława Mądrego (w wyniku przymierza z Kazimierzem Odnowicielem przeciwko Miecławowi z lat 1044-1047), na ziemie te przybywali masowo osadnicy zarówno z Mazowsza, jak i z Wołynia. Na styku tych odmiennych żywiołów osadniczych następowało ich wymieszanie. W dniu dzisiejszym przynależność etniczną osad z tego okresu można ustalić jedynie na podstawie zachowanych śladów obrządku grzebalnego. Mazowszanie w swym obrządku chowali zmarłych w grobach szkieletowych z obstawami kamiennymi. Natomiast ruscy osadnicy z Wołynia palili swych zmarłych i umieszczali ich prochy pod kurhanami. W grobach szkieletowych należących do osadnictwa mazowieckiego często można natknąć się na elementy wyposażenia pochodzące z Rusi, co stanowi bezsprzeczny dowód na utrzymywanie żywych kontaktów z sąsiednią grupą etniczną. Artefakty te wskazują też na prowadzenie ożywionego handlu z Kijowem za pośrednictwem grodu w Drohiczynie. To właśnie w jego okolicach znajdowano największe cmentarzyska mazowieckie. Ich pochodzenie datowane jest na X w., gdy Bolesław Chrobry dokonał podboju tych ziem.

Prowadzona przez książąt ruskich z linii turowsko-pińskiej i halicko-wołyńskiej kolonizacja Podlasia, polegała przede wszystkim na osadzaniu bojarów wokół grodów warownych, z wyznacznikiem przywilejów i powinności w formie prawa feudalno-wojennego, z poddaną ludnością chłopską. Zaowocowało to w następnych wiekach powstaniem na tych ziemiach dużych królewskich osad z osadami kmiecymi poddanymi królowi, albo oddanymi w dzierżawę. Przez czas pozostawiania Podlasia pod panowaniem książąt ruskich utrzymały się wpływy i zainteresowanie książąt piastowskich. Symbolem tego jest gród w Drohiczynie, który w 1237 r. został nadany Braciom Dobrzyńskim, tj. Zakonowi Braci Chrystusowych, księcia mazowieckiego Konrada I, dla chrystianizacji pogańskich Litwinów i Jaćwingów. W 1255r. w grodzie tym książę halicki, Daniel, nałożył koronę królewską¹⁸. Przynależność polityczna nie wpływała na ograniczanie zasięgu osadnictwa poszczególnych etnosów. W połowie XIII w. osadnictwo mazowieckie sięgało od Goniądza na północy, do ziemi

¹⁷ A. Jabłonowski, dz. cyt., s. 126.

¹⁸ J. Tyszkiewicz, dz. cyt., s. 20-22.

łukowskiej na południu, gdzie w późniejszych wiekach prowadzili swoją akcję osadniczą Małopolanie¹⁹. Z kierunku północno-zachodniego na osadników z Mazowsza napierali osadnicy Litewscy. Po okresie sporów o te ziemie nastąpiło zacieśnienie kontaktów zwierzchnie małżeństwem Aldony, córki Giedymina, z Kazimierzem, następcą Władysława Łokietka na polskim tronie.

Osadnicy zmierzający z różnych kierunków przemieszczali się wzdłuż rzek, jedynych szlaków komunikacyjnych²⁰. Kolonizacja przesuwająca się wzdłuż biegu Nurca zasiedlała ziemię drohiczyńską, koncentrując się wokół grodu w Drohiczyźnie, w znacznie mniejszym stopniu zaludniając ziemię brzeską. Rozwój osadnictwa mazowieckiego na podległym Rusi południowym Podlasiu nie stanowił ewenementu. Wobec rozległości obszaru często następowało przemieszczanie się osadników poza osiągnięte wcześniej granice wpływów konkretnego etnosu.

Kolejna fala osadnictwa napłynęła na Podlasie w XIV w. Poprzednio zaludnione ziemie zostały spustoszone w toku walk pomiędzy Jaćwingami, Litwinami, książętami mazowieckimi i ruskimi. Po wzajemnym uspokojeniu stosunków mogła rozwijać się nowa kolonizacja na opustoszałych terytoriach. Tym razem zorganizowana i zamierzona. Ta fala osadnictwa bezpośrednio związana jest z zajęciem Podlasia przez Litwę w XIV w. oraz z równoczesnym umocnieniem się książąt mazowieckich na Podlasiu wschodnim i północno wschodnim.

Południowe Podlasie znalazło się pod panowaniem Litewskim w wyniku wieloletnich zmagania o sukcesję po księciu halickim Jerzym II. Gdy już zapanował względny spokój pomiędzy konkurentami, rozpoczęło się dążenie władców do zaludnienia opanowanych terenów. Osadzając „swoich” kolonizatorów potwierdzali przynależność państwową zasiedlanej ziemi. W związku z tym największe nasilenie osadnictwa na Podlasiu południowym miało miejsce pod koniec XIV i w połowie XV w. Nowi osiedleńcy napływali z dwóch stron – z Mazowsza i litewskiej Rusi. W tym właśnie czasie powstały liczne wsie, które zamieszkiwała drobna szlachta mazowiecka, ruska i tatarska. Wsie drobnoszlacheckie już na stałe wpisały się w krajobraz Podlasia, stając się jednym z jego najsłynniejszych symboli. Równocześnie wytworzyła się gęsta sieć osad zamieszkałych przez chłopów, choć w tej grupie najmniej było osadników z Mazowsza. O wiele liczniejsza była rzesza osadników chłopskich z Rusi i Litwy. Osadnicy ci przynależeli albo do króla, albo do Kościoła²¹. Nowi osadnicy uzupełniali liczebnie już zamieszkane okolice, lub tworzyli nowe osiedla. Powstały liczne przedmieścia, osady młyńskie i puszczańskie. Dla osadnictwa mazowieckiego w tej fazie kolonizacji cechą najbardziej charakterystyczną było to, że osadźcami byli wolni ziemianie, którzy otrzymali prawo do przekazywania posiadanej ziemi w drodze dziedziczenia, w zamian zobowiązując się do stawiania zbrojnie w potrzebie. Na podstawie tych osad rozwinęły się później gniazdowe siedziby rodów szlacheckich²².

¹⁹ A. Jabłonowski, dz. cyt., s. 4.

²⁰ S. Zajączkowski, *Najdawniejsze osadnictwo polskie na Podlasiu*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, t. 5/1936, s. 24-27.

²¹ M. Biernacka, dz. cyt., s. 47.

²² A. Jabłonowski, dz. cyt., s. 174.

Największe nasilenie mazowieckiego ruchu osadniczego wystąpiło podczas panowania nad częścią ziem podlaskich księcia mazowieckiego – Janusza. W 1391 r. król Władysław Jagiełło nadał temuż ziemię drohiczyńską z zamkami i okolicami w Drohiczynie, Mielniku, Surażu oraz Bielsku. W dziesięć lat później książę Janusz, prowadząc własną akcję kolonizacyjną, uczynił nadanie 30 włók ziemi w Korczewie na rzecz Prandoty z Brześcia, obarczając go obowiązkiem służby wojennej²³. Największa liczba drobnej szlachty osiadła na Podlasiu północnym i wschodnim w okresie 1391-1443. Osadnictwo mazowieckie prowadziło do silniejszego związania Podlasia z Koroną. Wpływ na to miały również czynione przez książąt mazowieckich lokacje miast. Z tym etapem kolonizacji związane jest uzyskanie praw miejskich przez Drohiczyn, Mielnik i powstanie Międzyrzecza Podlaskiego oraz Łosic²⁴. W ziemi drohiczyńskiej osadnicy z nadań książąt mazowieckich zetknęli się z dużo wcześniejszym osadnictwem ruskim. Równie wczesne i trwałe, bo pochodzące aż z XI w., było osadnictwo ruskie w ziemi brzeskiej²⁵.

Książę Witold, stryjeczny brat królewski, był jednym z najsprawniejszych kolonizatorów niezmiernych puszczy Podlaskich. W swej działalności nie przywiązywał większej wagi do pochodzenia osadników, ich wyznania czy pozycji społecznej. Osadzał zarówno Mazowszan czy Rusinów równie chętnie jak i Tatarów. Idący w ślady Witoldowe następni książęta litewscy sprowadzali na Podlasie, w tym i w południowe jego rejony, głównie ruską ludność chłopską. Powstawały nowe osady w miejscach, gdzie dotąd tylko dziki zwierz bywał, oraz w niedawno opustoszałych osadach mazowieckich. Ci ostatni opuścili część swych siedzib po dostaniu się Podlasia pod władanie litewskie. Książęta ze swoich zasiedlonych włości organizowali starostwa, początkowo niezbyt rozległe i włączane do centralnych grodów, które następnie puszczano w dzierżawę. Na południowym Podlasiu dużo było królewszczyzn z wsiami zamieszkanymi przez chłopów podległych bezpośrednio władcy. Czym dalej na zachód od linii Bugu, tym większa stawała się liczba niedużych osad drobnej szlachty własnoręcznie uprawiającej rolę, na wzór Mazowsza²⁶.

Za Bolesławem Górnym można podać jakie klucze wchodziły w skład królewszczyzn znajdujących się w 1565r. w obrębie ziemi brzeskiej, stanowiącej centrum południowego Podlasia. Było to dziewięć królewszczyzn z następującymi kluczami:

1. Woin (ob. Wołyń) z wioskami: Wiski i Woroniec;
2. Ortel z wioskami: Kościenki (ob. Kościeniewiczze), Lubenka, Studzianka, Koszały;
3. Dąbrowica z wioskami: Dobrynka, Dąbrowica Mała i Duża, Połoski, Bokinka i Wyczółki;

²³ Tamże, s. 127.

²⁴ M. Biernacka, dz. cyt., s.49; A. Wędzki, *Problem genezy Międzyrzecza Podlaskiego*, „Rocznik Międzyrzeczki”, t. 7/1974, s. 34-39; T. Demidowicz, *Proces lokacji miasta Łosice na prawie magdeburskim w XVI w.*, „Szkice Podlaskie”, 1999, s. 17-21.

²⁵ A. Jabłonowski, dz. cyt., s. 181, 183.

²⁶ M. Biernacka, dz. cyt., s. 49.

4. Miasto Piszczac;
5. Miasto Łomazy;
6. Huszcza z wioskami: Huszcza, Kopytnik i Tuczna;
7. Kobylany z wioskami: Małaszewicze, Kobylany, Lebedziew, Polatycze, Kokoszki;
8. Kijowiec z wioskami: Podlipiany, Strzekły;
9. Michałki z wioskami: Rokitno i Michałki²⁷.

Za czasów swego panowania na Litwie książę Witold uczynił wiele nadań na obszarze południowego Podlasia. Duża część z nich obejmowała wsie lub ich części w ziemi drohiczyńskiej. W 1428 r. miało miejsce wydarzenie o doniosłych konsekwencjach w przyszłości. Z woli tegoż księcia ufundowany został kościół parafialny pod wezwaniem św. Trójcy we wsi Porchów – osadzie w późniejszych wiekach znanej jako Janów Biskupi. Wieś ta z całą okolicą została darowana katedrze łuckiej, dokąd przeniesiono siedzibę biskupstwa z Włodzimierza. Darowizna Witolda została potwierdzona w 1437 r. przez następcę Witolda, jego brata Zygmunta²⁸. Znacznie wcześniej, bo w 1412 r., książę Witold nadał osadzonemu przez siebie w Brześciu Augustianom wieś Kostomłoty, w pobliżu Kodnia nad Bugiem. Witoldowi przypisywane jest również osadzenie pierwszych Tatarów w Studziance koło Łomaz²⁹.

Działalność księcia Witolda na niwie osadniczej dała początek kolejnemu etapowi ruskiej kolonizacji na Podlasiu, największy rozkwit przeżywającej od połowy XV w. przez cały wiek XVI. Do cech szczególnych tego osadnictwa należało niewątpliwie to, iż książę w pierwszej kolejności nadawał ziemię możnowładcom pochodzenia litewskiego lub ruskiego. Ci natomiast zasiedlali swe świeżo pozyskane dobra ruską ludnością chłopską.

Kolonizacyjna działalność książąt litewskich zaowocowała też pewnym ewenementem. Powstały tu mianowicie, nieliczne co prawda, osady bojarские. Zamieszkiwała w nich szlachta ruska, wolni bojarzy, będący na pograniczu szlachty i chłopstwa. Z czasem na południowym Podlasiu zaczęto nazywać bojarami również drobną szlachtę nie pochodzącą z Rusi. Do wsi bojarских zaliczają się m.in. Tuczna i Huszcza. Zamieszkiwali w nich bojarzy putni, których podstawowym obowiązkiem było stawiać się konno i zbrojnie na wezwanie księcia. Z każdych dwóch włók ziemi wystawiany miał być jeden konny bojar. Cechą odróżniającą bojarów od reszty ludności chłopskiej było to, iż brzęczącą monetą regulowali wszystkie ciężące na ich ziemi powinności. Wysokość opłat zależna był od rodzaju użytkowanej ziemi. Bojarzy dążyli do pozyskania pełnego statusu szlachty. Bardzo kuszące były dlań wszelkie przywileje, jakimi dysponowała szlachta polska. Dzięki temu w miarę szybko ulegli polonizacji, w przeciwieństwie do ludności chłopskiej, która na długo zachowała świadomość własnej odrębności³⁰.

²⁷ B. Górny, dz. cyt., s. 20.

²⁸ J. Pruszkowski, dz. cyt., s. 30.

²⁹ B. Górny, dz. cyt., s. 92.

³⁰ M. Biernacka, dz. cyt., s. 49-51.

Do kolonizacji Podlasia czynnie włączali się również koronowani władcy Królestwa Polskiego. W 1525 r. król Zygmunt I, zwany Starym, uczynił nadanie trzywłókowego wójtostwa w Szpakach na rzecz Tomka Chibowskiego, ziemianina mielnickiego. Nadanie to łączyło się z obowiązkiem zbrojnej służby konno oraz z nakazem osadzenia na trzydziestu włókach tegoż wójtostwa nowych osiedleńców. Z drugiej strony zapewne zaludnienie Podlasia było już stosunkowo gęste, skoro król polecił starostom z Brześcia, Drohiczyzna, Kamieńca i Mielnika, aby nie stawali naprzeciw woli swych ziomeków, pragnących udać się do kolonizowanych przez królową Bonę przestworzy puszczy kobryńskiej³¹.

Tak w ogólnym zarysie kształtowały się procesy osadnicze w okresie średniowiecza, dzięki którym doszło do ukształtowania specyficznej społeczności mieszkańców południowego Podlasia. Znaczny udział w tworzeniu tej specyfiki miały też inne nacje osiedlające się tu w następnych wiekach. Ze względu na inne ramy czasowe tylko w paru słowach chcę wspomnieć o tych grupach etnicznych, które odcisnęły trwałe piętno na obrazie Podlasia. Chodzi tu mianowicie o Żydów i Tatarów, których osadnictwo datowane jest już na czasy nowożytności, to jest na wieki XVI-XVIII.

Znacznie później niż osadnictwo mazowieckie i rusko-litewskie pojawili się na południowym Podlasiu Żydzi. Jako pierwsi osiedlili się pod koniec XV w. w ziemiach mielnickiej i drohiczyńskiej. Z rąk królewskich otrzymywali oni nadania ziemskie, m.in. wieś Kornica, oraz dzierżawy myt pobieranych w Brześciu i Drohiczyźnie. Należeli oni do majątkowej elity ówczesnej społeczności żydowskiej. Z biegiem czasu osiedlali się na Podlasiu i biedniejsi Żydzi, uciekający tu przed prześladowaniami na wschodzie i zachodzie Europy. Byli to Żydzi wygnani w 1509 r. z Litwy, po prześladowaniach w Niemczech i uciekający przed Chmielnickim. Najpierw osiedlali się w głównych miastach regionu – jak Drohiczyn czy Biała Radziwiłłowska, dalej w miasteczkach o mniejszym znaczeniu. Do końca XVI w. Żydzi zdomowili się m.in. w Białej, Kodniu, Łomazach, Łukowie, Międzyrzeczu Podlaskim, Parczewie, Radzynie Podlaskim, Rossoszu i Terespolu. W dalszych etapach osadnictwa osiedlali się już poza murami miejskimi, gdzie powoli zaczynało już brakować dla nich miejsca. Administracyjnie podlegali nadal miejskiej gminie żydowskiej, która była ich centrum kulturalnym i przede wszystkim religijnym. Wraz ze wzrostem liczebności ludności żydowskiej powstały pierwsze gminy żydowskie – kahały. Powoływali je sami Żydzi, gdy już wystarli się o stosowny przywilej u właściciela miasta oraz o zezwolenia na założenia własnego cmentarza i wzniesienie budynku modlitewnego u miejscowych władz kościelnych. W miarę przybywania nowych Żydów osadnictwo ich przesunęło się do osad wiejskich³².

Również w czasach nowożytnych na południowym Podlasiu osiedlili się Tatarzy. Nacja ta, od wieków osiadła na Litwie, dla swej waleczności i odwagi niebywale

³¹ A. Jabłonowski, dz. cyt., s. 188-189.

³² A. Rachuba, *Biała pod rządami Radziwiłłów w latach 1568-1813*, [w] *Z nieznannej przeszłości Białej i Podlasia*, red T. Wasilewski i T. Krawczak, Biała Podlaska 1990, s. 43; M. Nadav, *Kahał tykociński a osadnictwo żydowskie na wsi w XVII i XVIII wieku*, [w] *Studia Podlaskie*, t. 2, red. H. Parafinowicz J. Urwanowicz A. Wyczański, Białystok 1989, s. 39.

ceniona przez władców Korony i Litwy, cieszyła się specjalnymi przywilejami w rzeczywistości nie należąc do stanu szlacheckiego. Szlachta dążyła więc wszelkimi sposobami do schłopienia Tatarów, co w połączeniu z fatalną sytuacją w wojsku, gdy służba wojskowa była największym powołaniem Tatara, prowadziło do licznych buntów. Właśnie w związku z jednym z tych buntów z 1672 r., zwanym buntem Lipków, Tatarzy zamieszkali na Podlasiu. Wszystkie koronne chorągwie tatarskie przeszły na stronę Turcji. Jednak rozczarowani panującymi tam stosunkami, nie otrzymawszy spodziewanych profitów, szukali możliwości powrotu. Na odzyskaniu bitnych oddziałów tatarskich zależało również królowi Janowi III Sobieskiemu. Sejm objął amnestią wszystkich wracających Tatarów, którzy otrzymali nowe przywileje. Ponadto podczas Sejmu obradującego w 1679 r. w Grodnie król poczynił na rzecz Lipków nadania pierwszych wsi podlaskich. Były to wchodzące w skład ekonomii brzeskiej wsie: Studzianka, Lebedziew i Małaszewicze. W XVIII w., w nagrodę zasług na polu walki, Tatarzy otrzymali kolejne nadania w tejże ekonomii. Osady pod znakiem półksiężyca z tego okresu to Dąbrowica, Koszoły, Ossowa, Ortel i Połoski³³.

W wyniku wielowiekowej działalności odmiennych kierunków napływu osadników powstała na południowym Podlasiu swoista mieszanka kulturowa. W latach trzydziestych B. Górny pisał o Podlasiakach (ograniczając się do ówczesnego powiatu białskiego), że ludność ta „tworzy mozaikę pod względem etnograficznym. Mamy tu szlachtę od wieków osiadłą w zaściankach, jak: Huszcza, Tuczna, Wiski, Krzymowskie itp., pochodzenia mazurskiego, ludność włościańską z różnych dzielnic Polski [...] oraz ludność ruską pochodzenia pińsko-turowskiego. W wyniku procesów historycznych, dość różnorodnych, [...] wytworzył się tu model ludności [...] z pewną domieszką krwi ruskiej, litewskiej, a nawet tatarskiej, co stworzyło pewien swoisty typ ludności”³⁴.

Jeszcze w dzisiejszych czasach społeczność tych ziem nie poddała się dogłębnej unifikacji zachowując, niezbyt już liczne, elementy swych rodzimych kultur. Trzeba tylko zatrzymać się na chwilę, rozejrzeć i można zobaczyć ukryte pośród drzew kirkuty i mizary. Swoją historię opowiadają też nazwy miejsc, wywodzące się od pierwszych osadników.

³³ P. Borawski A. Dubiński, *Tatarzy polscy. Dzieje, obrzędy, legendy, tradycje*, Warszawa 1986, s. 80-100; J. Sroka, *Pod znakiem półksiężyca*, „Słowo Podlasia”, nr 4/1987; A. Kołodziejczyk, *Tatarzy regionu białkopodlaskiego w XVII-XX w.*, [w] *Z nieznannej przeszłości Białej i Podlasia*, red T. Wasilewski i T. Krawczak, Biała Podlaska 1990, s. 199.

³⁴ B. Górny, dz. cyt., s. 117.